

ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Υ Π Ο

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Π. ΣΠΗΤΕΡΗ

Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην ἐξετάζομεν τὴν δημοσιονομικὴν ὀργάνωσιν μιᾶς τῶν Δημοκρατιῶν, αἵτινες ἐπηρεάσαν μεγάλως τὸ ἐμπόριον τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὸν Μεσαίωνα, καὶ ἵτις λόγῳ τῆς μακροχρονίου διοικήσεως μέρους τῆς Χώρας μας, ἐνδιαφέρει πάντα μελετητὴν τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας, ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Θὰ ἐξετάσωμεν διαδοχικῶς ποῖα ἢ προέλευσις τῶν διαφόρων ἐσόδων, ποῖα τὰ αἷτια δημιουργίας αὐτῶν καὶ τέλος ποῖοι οἱ κυριώτεροι δημιουργηθέντες θεσμοί.

Διὰ τὴν μελέτην ταύτην, ἐχρησιμοποίησαμεν τὴν παρατιθεμένην ἐν τῷ κειμένῳ καὶ τὴν εἰς τὸ τέλος τῆς παρουσίας βιβλιογραφίαν, ἵτις περιλαμβάνει τὰ κυριώτερα συγγράμματα ἅτινα ἠσχολήθησαν μὲ τὸ ὡς ἄνω θέμα.

Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ἀνδρέας Ἀνδρεάδης, εἰς τὸ «Περὶ τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τῆς Ἑλτανήσου ἐπὶ Βενετοκρατίας» ἔργον τοῦ ἐμελέτησε (Γενικὸν Μέρος—Τμῆμα Β΄—Κεφ. Α΄—I καὶ II σ. 54-72) τὰ δημόσια οἰκονομικὰ τῆς Βενετίας μόνον κατὰ τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα. Οὐδεμίᾳ, καθόσον τοῦλάχιστον γνωρίζομεν, μελέτῃ ἔχει ἴδει τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἐν Ἑλλάδι πραγματευομένη περὶ τοῦ συστήματος πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Καθ' ὅλην τὴν περίοδον ἣν ἐξετάζομεν, δύο εἶναι οἱ κύριοι παράγοντες οἵτινες ἐπηρεάζουν τὰ δημόσια οἰκονομικὰ τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας :

Α΄. Ἡ σύγκρουσις τῶν συμφερόντων τοῦ μεγάλου καὶ μικροῦ ἐμπορίου.

Β΄. Αἱ τεράστιαι οἰκονομικαὶ ἀνάγκαι τοῦ Δημοσίου, πρὸς κάλυψιν τῶν ἐκ τῶν συνεχῶν πολέμων προερχομένων διπανῶν.

Διὰ κράτη ὡς ἡ Βενετία, ἅτινα ἐξασφαλίζουν μέγα μέρος τῶν πόρων τῶν ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ ἐκ τῶν ἐξ αὐτοῦ συναλλαγῶν, ἡ τηρουμένη πολιτικὴ τῶν δημοσίων τῆς οἰκονομικῶν, ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν τάσεων τῆς ἐμπορικῆς τῆς πολιτικῆς. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ αὕτη δὲν ἔχει κατὰ τὸν 11ον μέχρι τοῦλάχιστον τοῦ 16ου αἰῶνος σταθερὰν καὶ συνεχῆ κατεύθυνσιν. Ἐξαρτᾶται πολλάκις ἐκ τῶν ἐμφανιζομένων ἀναγκῶν τῆς στιγμῆς. Οὕτω παρατηροῦμεν ὅτι ἕνεκα τῶν πολλαπλῶν συναλλαγῶν μετὰ τῆς Ἀνατολῆς, πολλάκις ἡ Κυβέρνησις τῆς Βενετίας ἐφαρμόζει πολιτικὴν ἣτις εὐνοεῖ τὴν τάξιν τῶν μεγαλεμπόρων. Ἀλληλένδετα συμφέροντα συνδέουν κυβερνῶντας καὶ κεφα-

λαιούχους. Ἄνευ τῆς συνεχοῦς ἐπεμβάσεως τῶν τελευταίων, οἱ πρίγκηπες δὲν ἠδύναντο ν' ἀντιμετωπίσουν τὰ τεράστια δημόσια καὶ ἰδιωτικά των ἔξοδα, ἡ Δημοκρατία δὲ δὲν ἠδύνατο νὰ προμηθευθῇ πάσας σχεδὸν τὰς ἀναγκαίας πρώτας ὕλας εἰς τὴν βιομηχανίαν τῆς καὶ τὰς ἀναγκαίας ποσότητας πρὸς τροφοδότησιν τῆς πόλεως. Ἀλλὰ καὶ οἱ μεγαλεπιχειρηματίαι, οἱ τραπεζίται, οἱ ἐφοπλισταί, ἐλάμβανον παρὰ τῶν ἰθύνοντων προνόμια ἵτινα τοὺς ἐπροστάτειον ἔναντι τοῦ δημοτικοῦ προστατευτισμοῦ καὶ ἐξησφάλιζον τὴν κυκλοφορίαν τοῦ χρήματος καὶ τῶν ἐμπορευμάτων (').

Τὸ ἐμπόριον μετὰ τῆς Ἀνατολῆς ἀπαιτεῖ τεράστια κεφάλαια δυνάμενα νὰ ἐξυφραθοῦν τῇ βοηθείᾳ τῶν τραπεζιτικῶν κύκλων, οἵτινες ἀποσύροντες ταῦτα ἐκ τῆς χρηματικῆς ἀγορᾶς καὶ διαθέτοντες αὐτὰ εἰς μακροπρόθεσμοις καὶ ἐπικινδύνους ἐπιχειρήσεις, ἐπιφέρουν ἐσωτερικὰς διαταραχάς.

Λόγω δὲ τοῦ ὅτι τὸ ἐμπόριον μετὰ τῆς Ἀνατολῆς ἀποτελεῖ ζωτικὸν στοιχεῖον διὰ τὰ οικονομικά τῆς χώρας, οἱ ἰθύνοντες τὴν Δημοκρατίαν ἐπηρεάζονται πολλὰκις ἐκ τῶν συμφερόντων τῶν μεγάλῃ ἐμπόρων καὶ οὕτως ἐπιβάλλουν εἰδικὰ μέτρα, ὡς μονοπόλια καὶ προστατευτικὸς τελωνειακὸς δασμοὺς, διὰ τὰς ἕξ Ἀνατολῆς προερχόμενα ἐμπορεύματα. Τὰ μέτρα ταῦτα συγκροτοῦνται συχνάκις πρὸς τὰ συμφέροντα τῶν μικρῶν ἐμπόρων, οἵτινες προσπαθοῦν νὰ μετριάσουν τὴν τόλμην καὶ τὸ ρισποκίνδιον πνεῦμα τῶν μεγαλοεπιχειρηματιῶν δι' ὅλων τῶν εἰς τὴν διάθεσίν των μέσων καὶ τοῦτο διότι τὰ τεράστια κεφάλαια τὰ ἐπενδεδυμένα εἰς προβληματικὸν ἀποτελέσματος ἐπιχειρήσεις, ἐπιφέρουν δυσχερείας εἰς τὰς ἐμπορικὰς συναλλαγὰς.

Οἱ πολλαπλοὶ ἕξ ἄλλου πόλεμοι διαταράσσουν τὴν κανονικὴν ζωὴν καὶ τὸ ἐμπόριον τῆς χώρας καὶ ἔχουν ὡς ἐπακόλουθον τὴν ἐπιβολὴν βαρείας φορολογίας, ἣτις ἀντανακλᾷ τὰς συνεπείας τῆς μόνον ἐπὶ τῶν μᾶλλον οἰκονομικῶς ἀδυνάτων τιξέων. Ἴνα προστατευθοῦν τὰ συμφέροντα τοῦ μικροῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιοτεχνίας, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν κλάδων τούτων συμπυκνοῦνται καὶ σχηματίζουσι «συντεχνίας», αἵτινες εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τῆς ἐποχῆς ταύτης (*).

Αἱ πολλαπλαῖ ὁμως θυσίαι τῆς δημοκρατίας καὶ τὸ πρακτικὸν πνεῦμα τῶν ἀνδρῶν τῆς ὥς καὶ ἡ εὐχέρεια προσημαγῆς τῆς νοστιμότητος των πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν μεθ' ὧν συναλλάσσονται, κατορθώνουν νὰ ἐξυσφαλίσουν εἰς τὴν Βενετίαν τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἀνατολῆς, τὸν πλοῦτον καὶ τὴν εὐημερίαν καθ' ὅλους τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους.

1) Βλ. «Histoire Générale» τοῦ G. Glotz—Histoire du Moyen Age. ἔκδ. P.U.F. Παρίσιος 1933 τ. 8ος σ. 185.

2) Βλ. Ch. Seignobos—Histoire comparee des peuples de l'Europe. ἔκδ. Riedel, Παρίσιος 1938, σ. 159 κ.έ. — Ch. Diehl—Venise. ἔκδ. Flammarion, Παρίσιος 1935, σ. 113.

Προτοῦ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ κύριον θέμα τῆς μελέτης μας, δέον νὰ το-
νίσωμεν ὅτι εἰς τὴν Βενετιάν ὡς καὶ εἰς πᾶσαν τότε μεσαιωνικὴν ἰταλικὴν
κοινότητα, συναντῶμεν λελανθασμένας καὶ συχνάκις πολυπλόκους νομοθετι-
κὰς καὶ δημοσιονομικὰς ἀρχάς, αἵτινες ἔχουν ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα τὴν
δυσχερῆ ρύθμισιν τῶν πλουτολογικῶν πηγῶν τοῦ Κράτους. Ἡ ἔλλειψις δὲ
γενικοῦ προϋπολογισμοῦ μέχρι τοῦ 1737 (1), ὡς καὶ τὸ πολύπλοκον σύστη-
μα εἰσπράξεως τῶν διαφόρων ἐσόδων δυσχεραίνει τὰ μέγιστα τὴν ὄλην με-
λέτην τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τῆς Βενετίας.

Ἡ «Βασιλικὴ Ἐπιτροπὴ διὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν οἰκονομικῶν ἐγ-
γραφῶν τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας» (Commissione Reale per la pre-
sentazione dei documenti finanziari della Republica di Venezia) ἀνα-
φέρει (2) ὅτι πληροφορίας περὶ τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς Βενετίας εὐρί-
σκομεν μόνον εἰς τοὺς παλαιούς «Νόμους» (parti de ligaeione pecuniae)
εἰς τὰς «Γενικὰς Διατάξεις» περὶ τῆς λειτουργίας τῶν διαφόρων Δημοσίων
Ταμείων, εἰς τοὺς «Πίνακας τῶν Προβλέψεων» (Bilanci d'Avviso) καὶ
εἰς τοὺς «Πίνακας Ἀποτελεσμάτων» (Bilanci di Fatto).

Οἱ «Νόμοι» σκοπὸν εἶχον νὰ περιορίσουν καὶ νὰ ἐμφανίσουν εἰς στα-
θερὸν ποσὸν τὰ παρὰ τοῦ Δόγη ἢ παρὰ τοῦ Μικροῦ Συμβουλίου πραγμα-
τοποιούμενα τακτικὰ ἔξοδα, καὶ διέτασσαν τοὺς ταμίας (camerlenghi) νὰ
καταβάλλουν τὰ ἐπὶ πλέον τῶν δαπανῶν ἔσοδα εἰς τοὺς «Ἐπιτρόπους τοῦ
Ἁγίου Μάρκου». Τὰ ποσὰ ταῦτα ἐχρησίμευον πρὸς πληρωμὴν τῶν τόκων
τῶν διαφόρων δανείων καὶ πρὸς ἀπόσβεσιν αὐτῶν.

Δὲν ἀνευρέθησαν γενικαὶ διατάξεις περὶ τῆς λειτουργί-
ας τῶν Δημοσίων Ταμείων (Cameere) ἀρχαιότεραι τῶν τῆς 21/3/1579. Εἰς αὐτὰς ἀνα-
γράφονται πάντες οἱ δασμοὶ καὶ φόροι τῆς ἐνετικῆς Δημοκρατίας καὶ πάντα
τὰ ἔσοδα τῶν διαφόρων Ταμείων τῶν Ἡπειρωτικῶν Κτήσεων, Ἰσταιίας,
Δαλματίας καὶ Ἀνατολῆς. Αἱ διατάξεις τοῦ 1579 ἐτροποποιήθησαν μεταγε-
νεστέρως τὴν 16/8/1587, τὴν 3/6/1595 καὶ τὴν 2/9/1608.

Οἱ «Πίνακες τῶν Προβλέψεων» ἦσαν λογαριασμοὶ ἢ συνοπτικοὶ πί-
νακες τῶν τακτικῶν ἐτησίων ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς Ἐπικρατείας, οἵτινες
συνετάσσοντο βάσει τῶν Βιβλίων βεβαιώσεων καὶ εἰσπράξεων τῶν διαφό-
ρων Ταμείων. Εἶναι γνωστοὶ οἱ Πίνακες τῶν 1453, 1459, 1490 ὡς καὶ
τῶν 1633, 1670, 1679 καὶ 1710.

Τὸ 1737 ὁ Γενικὸς Λογιστὴς Τζερόλαμο Κωνσταντῖνι συνέλεξεν εἰς
ἓνα πρῶτον βιβλίον τοὺς «Λογαριασμοὺς ἢ Πίνακας Ἀποτελεσμάτων τῶν
Δημοσίων Ταμείων» (Conti o Bilanci di fatto delle pubbliche casse)
τοῦ ἔτους 1736, διὰ νὰ κατατάξῃ τούτους εἰς δεύτερον βιβλίον ὄπερ ἀπε-
κλίθη «Διάκρισις μεταξὺ Ἐσόδων καὶ Ἐξόδων», κατατάσσον τὰ ἔσοδα καὶ

1) Ἄνδ. Ἀνδρεάδης: «Περὶ τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ
Βενετοκρατίας», Ἀθήναι 1914, Τόμ. Α', σελ. 56.

2) Nuovo Archivio Veneto том. 14ος, σελ. 37 κ. ε.

τὰ ἔξοδα εἰς διαφόρους κατηγορίας. Τὰ δύο βιβλία ἀποτελοῦν διπλογραφικοῦ λογιστικοῦ συστήματος Καθολικόν. Προσέθεσεν εἰς αὐτὸ τὸ «Πίνακες τῶν Προβλέψεων» καὶ ἀκολούθως τὰ ἐνεφάνισεν εἰς τὴν Σύγκλητον.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι οὐδεμία ἐπιστημονικὴ ἀρχὴ διέπει τὸ δημοσιονομικὸν σύστημα, ἢ ὅλη δὲ φορολογικὴ ὀργάνωσις ἐπηρεάζεται εἴτε ἐξ ἱστορικῶν γεγονότων, εἴτε ἐκ πρακτικοῦ πνεύματος, εἴτε ἀπλῶς καὶ μόνον ἐξ ἐπειγουσῶν χρηματικῶν ἀναγκῶν (*).

Ἐν Βενετία, κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους, τὰ ἔσοδα τοῦ δημοσίου ἀντιπροσωπεύοντο κυρίως ἀπὸ τοὺς διαφόρους δασμοὺς καὶ φόρους (gabelle) (*), ἀπὸ προσωπικὰς δουλείας καὶ ἀπὸ τὰς ἐγγείους προσόδους τῆς Κοινότητος. Οἱ καλλιεργηταὶ τῶν γαιῶν τοῦ δημοσίου ὡς καὶ οἱ τεχνίται καὶ οἱ ἔργαται ὑπεχρεοῦντο εἰς τὴν καταβολὴν, ἐκτὸς τῶν διαφόρων φόρων καὶ εἰσφορῶν εἰς εἶδος (προϊόντα, θήρας, ἀλιείας κλπ.) (*) καὶ εἰς προσωπικὰς δουλείας (angarie καὶ scufie) ὡς ἔ. π. εἰς τὴν παραχώρησιν πλουσιῶν ἐν περιπτώσει πολέμου, φρουρὰν εἰς τὸ δουρικὸν μέγαρον, κατασκευὴν ὁδῶν κλπ. (*).

Ἀργότερον δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰς ἐξῆς πηγὰς δημοσίων ἐσόδων (*). 1) Τοὺς ἀμέσους φόρους, 2) τὰ μονοπώλια, 3) τοὺς ἐμμέσους φόρους, 4) τὰς ἐκτάκτους προσόδους.

Σημειωτέον ὅτι ἡ τοιαύτη διάκρισις εἶναι μᾶλλον εἰκονικὴ, τοῦλάχιστον διὰ τὴν περίοδον τὴν ὁποίαν ἐξετάζομεν, δεδομένου ὅτι ὡς καὶ εἰς πᾶν φεουδαρχικὸν κράτος οὕτω καὶ ἐν προκειμένῳ, οὐδεμία φορολογικὴ ὀργάνωσις καὶ διάκρισις ὑπάρχει ὡς καὶ οὐδεὶς προϋπολογισμὸς, ὡς ἤδη ἀνεφέραμεν.

1. Ἄμεσοι φόροι. — Τὰ εἶδη τῶν ἀμέσων φόρων (gravetze) εἶναι: ἡ δεκάτη, τὸ advetaticum, τὸ campatico, ἡ dadia, ἡ tansa, οἱ πολεμικοὶ φόροι κ. ἄ.

1) Ἄνδρ. Ἀνδραδάη, ἐνθ' ἀνωτ. τομ. Α' σελ. 108.

2) Ὁ Seignobos ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 197, ἀναφέρει ὅτι καὶ εἰς Γαλλίαν διὰ τὸ μονοπώλιον τοῦ ἄλατος διετηρήθη ὁ ὄρος «Gabella» ὅστις ἔχει ἀραβικὴν προέλευσιν. Εἰς Βενετίαν ὁμοίος ὁ ὄρος οὗτος εἶχεν εὐρύτεραν ἔννοιαν.

Ὁ Cappelletti εἰς τὴν «Storia della repubblica di Venezia»—Βενετία 1850 τόμοι 10, ἀναφέρει σχετικῶς (τομ. Β' σελ. 394) ὅτι κατὰ τὸ 1273 πάντα τὰ πλοῖα τὰ ἐνεργοῦντα πλοῦν μεταξὺ τῆς πόλεως Φάνο καὶ τῶν στομιῶν τοῦ ποταμοῦ Πάδου ὑπεχρεοῦντο εἰς τὴν καταβολὴν «gabella» καὶ στάθμισιν εἰς Βενετίαν.

3) Εἰς τὴν «Vita dei Dogi» τοῦ Marin Sanudo ἐκδ. R.I.S. Ρώμη Τομ. Α' τευχ. 3, 4, 5, 8, 97, ἀναφέρεται π. χ. ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Κιότζα ὑπεχρεοῦντο εἰς ἐτησίαν δωρεὰν πρὸς τὸν Δόγη τῆς Βενετίας εἴκοσι ζευγῶν πουλαρικῶν.

4) Paolo Nolmenti, «Storia di Venezia nella vitta privata» ἐκδ. Istit. Italiano d'arti Grafiche—Bergamo, 7η ἐκδοσις 1927, 5 τόμοι, Τόμ. Α' σελ. 254.

5) Διὰ τὴν κατάταξιν βασιζόμεθα ἐπὶ τῆς τοῦ Καθ. Ἄνδρ. Ἀνδραδάη ἀναφερομένης εἰς τὸ «περὶ οἰκονομικῆς διοικήσεως κλπ.» βιβλίον του σελ. 63 κ. ἔ.

α') Ἡ δὲ κατά τὴν ἴση ὁ κυριώτερος καὶ ἀρχαιότερος τῶν εἰσπραττομένων φόρων, τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὸν ἦτο ἡ γενικότης. Αὕτη ἀφεώρα οὐχὶ μόνον τὰ πρόσωπα ἀλλὰ καὶ τὰ πράγματα (1).

Ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα ἦτο γενική. Πολὺ σπάνια αἱ ἐξαιρέσεις. Κυριώτερα ἦτο ἡ δεκάτη τῶν λαϊκῶν καὶ τοῦ κλήρου (2).

Ὡς πρὸς τὰ πράγματα, συμπεριελάμβανε συνήθως πάντα τὰ γεωργικὰ προϊόντα, ὡς καὶ τὰ ἀκίνητα, ἀγρούς κλπ. Τὸ σχετικὸν ψήφισμα τῆς Συγκλήτου τῆς 25/6/1453 διὰ τοῦ ὁποίου καθιεροῦται ἡ δεκάτη ἐπὶ τῶν ἐνοικίων, οἰκιῶν, μύλων καὶ ἐτέρων ἀκινήτων τῶν ἰδιωτῶν, τόσον τοῦ Δογάτου, ὅσον καὶ τῶν Κτήσεων, ἀναφέρει ὅτι ἡ δεκάτη «ὑπολογίζεται καὶ ἐπὶ τῶν κεφαλαίων, τοῦ Ταμείου Δανείων, ἐπὶ τῶν ναύλων τῶν πλοίων, ἐπὶ τῶν ἐμπορευμάτων καὶ τοῦ χρυσοῦ, τῶν προερχομένων ἐκ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐκ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀφρικῆς ἐπὶ τῶν καταιστημάτων τῶν τεχνιτῶν, ἐπὶ τῶν δικηγόρων καὶ ἀργυραμοιβῶν, ἐπὶ τῶν μισθῶν τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων» κλπ.

Αἱ μόναι ἐξαιρέσεις αἵτινες ἀναφέρονται, εἶναι αἱ διὰ τὰ ἐμπορεύματα τὰ προοριζόμενα διὰ τὴν ἀποθήκην τῶν Γερμανῶν καὶ τὰ εἰσαγόμενα διὰ θαλάσσης ἐκ τοῦ Πορτογκουάρο (3).

Αἱ κυριώτεροι μορφαὶ τῆς δεκάτης ἦσαν τὰ «campatici», εἶδος στρεμματικῆς φόρολογίας, βασιζομένης ἐπὶ τῆς ποιότητος τῶν κτημάτων, ἅτινα διηροῦντο εἰς δύο κατηγορίας : ἡ πρώτη περιελάμβανε τὰ καλλιεργήσιμα κτήματα, ἡ δευτέρα τοὺς λειμῶνας καὶ τὰ δάση (4) καὶ ἐκαλεῖτο erbatico.

Ἡ «dadia», ἦτο φόρος ἐπὶ τῶν καλλιεργειῶν, καθοριζόμενος βάσει ἐκτιμῆσεως εἰδικῶν ὑπαλλήλων.

Κατὰ παλαιότεραν ἐποχὴν ἐπῆρχε τὸ «advetaticum», τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Molmenti (5), δύναται νὰ προσομοιωθῇ πρὸς τὴν δεκάτην.

β') Τέλος, ἔτεροι ἄμεσοι φόροι, εἶναι ἡ «t a n s a» καὶ τὰ «t a g l i o p i» οἱ ἐπὶ τῶν τεχνῶν τοῦτέστι φόροι «ἦτοι ἐπὶ τῶν κερδῶν καὶ τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν ἄλλων ἐπιτηδευματιῶν» (6). Διὰ τοῦ

1) Πρ. βλ. Ἄνδρ. Ἀνδρεάδη Τομ. Α' σελ. 165.

2) Περὶ τῆς δεκάτης ταύτης ὁ Cappelletti (ἐνθ' ἄνωτ. τομ. 6ου, σελ. 284), ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὸ 1466 «ἀδξανομένης τῆς ἀνάγκης χρημάτων ἕνεκα πολεμικῶν δαπανῶν προερχομένων ἐκ τῆς συνεχίσεως τοῦ πολέμου ἐναντίον τοῦ Μωάμεθ 2ου, ἡ Σύγκλητος ἀπεφάσισεν ὅπως φορολογησῆ διὰ δεκάτης τὸν κλῆρον ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὰ εἰσοδήματα ἑνὸς ἐκάστου»

3) Βλ. Cappelletti ἐνθ' ἄνωτ. τομ. 6ος, σελ. 492 κ.ἑ.

4) Βλ. P. Musatti, «Storia di Venezia» Νέα ἐκδ. Μιλάνου 1615, σελ. 398 καὶ Α. Ἀνδρεάδης ἐνθ' ἄνωτ. τομ. 1ος, σελ. 64.

5) Βλ. P. Molmenti ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 254 ὑποσημ. 3.

6) Ἀναφέρεται παρὰ τοῦ Ἄνδρ. Ἀνδρεάδη ἐνθ' ἄνωτ. τομ. Α' σελ. 65 εἰς Einaudi «L'economia pubblica veneziana dal 1735 al 1755» σελ. 141.

ὄρου «tansa» νοοῦνται πάντες οἱ ὄροι ἐπιτηδεύματος. Τὰ «taglioni» ἦσαν τακτικαὶ «tanse», ἡ δὲ «tansa insensibile», ἦτο φόρος εἰσπραττόμενος πρὸς ἀντιμετώπισιν πολεμικῶν ἀναγκῶν (1). Τὰ ἔσοδα ταῦτα ἐσχημάτισαν ἴδιον ταμεῖον, τὸ ὁποῖον παρέμεινεν ἄθικτον ἐν καιρῷ εἰρήνης. Κατὰ τὸ 1577, παρατηρεῖται ἐν τούτοις ὅτι διὰ διατάγματος τοῦ Συμβουλίου τῶν Λέκα, πρὸς ἀπόσβεσιν τοῦ Δημοσίου χρέους καὶ συμφώνως πρὸς σχέδιόν τι ἀποσβέσεως ὑποβληθὲν ὑπὸ τοῦ Gian Francesco Priuli εἰς τὸ Συμβούλιον τῶν Νανί (2), μέρος τῶν ἐτησίως ἀναγκαιῶν πρὸς ἀπόσβεσιν χρημάτων ἀφηρεῖτο ἐκ τοῦ ταμείου τῶν «Tanse».

2. **Τὰ μονοπώλια.**— Ἄν καὶ συχνάκις εἶναι ἀδύνατον νὰ καθορισθῇ ἡ φύσις τῶν διαφορῶν φόρων, οἵτινες ἀναλόγως τῆς κατὰ περιόδους ἐφαρμοζομένης δημοσιονομικῆς πολιτικῆς, εἰσπραττόντο ὑπὸ διάφορον μορφήν, δύναται ὁμως ν' ἀναφερθῶσι οἱ ἔμμεσοι φόροι εἰσπραττόντο ὑπὸ μορφήν μονοπωλίου (appalti, partiti). Συχνάκις ἄλλως τε τὰ μονοπώλια ταῦτα ἐμισθοῦντο πρὸς διαφορῶν πλουσίων κεφαλαιούχων, οἵτινες ἠδύναντο νὰ πωρᾶσθαι εἰς τὸ κράτος σημαντικὰς προκαταβολάς(3). Ἡ παραχώρησις ἐξ ἄλλου τῆς εἰσπραξέως ὠρισμένης κατηγορίας φόρων εἰς ἰδιώτας παρατηρεῖται κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ εἰς ἄλλας ἰταλικὰς πόλεις. Οὕτω κατὰ τὸ 1164 ἡ Γένοβα παραχωρεῖ ἐπὶ ἐνδεκαετίαν εἰς ἑταιρείαν τινὰ ἀποκαλουμένην «Monte» τὴν εἰσπραξιν μέρους τῶν ἐσόδων αὐτῆς.

Μεταξὺ τῶν κυριωτέρων μονοπωλίων τὰ ὁποῖα ἐξεμεταλλεύετο ἡ Βενετία δυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν τὸ τοῦ ἄλατος, τοῦ καπνοῦ, τῆς πυρίτιδος, τῶν σφαζομένων ζώων, τοῦ καφέ, τοῦ οἴνοπνεύματος κ. ἄ.

Τὸ ἀρχιότερον καὶ κυριώτερον ἐξ αὐτῶν ὑπῆρξε τὸ τοῦ ἄλατος. Πράγματι τὸ ἄλις ἦτο ἐν τῶν κυριωτέρων εἰδῶν ἐμπορίου τῆς Δημοκρατίας, ἔχον οὐχὶ μόνον μεγίστην «οἰκονομικὴν» ἀλλὰ καὶ «πολιτικὴν σημασίαν» (4). Πότε ἀκριβῶς ἐδημιουργήθη κρατικὸν μονοπώλιον τοῦ ἄλατος δὲν εἶναι γνωστόν. Ἐγγραφόν τι τοῦ 1243 (5) ἀπαγορεύει εἰς πάντας τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους τὸ ἐμπόριον τοῦ ἄλατος. Κατὰ δὲ τὸ 1276 ἀνευρίσκομεν ἤδη ὑπάρχον «ὄφφικιον τοῦ ἄλατος».

1) Βλ. Ἄνδρ. Ἀνδρεάδη ἐνθ' ἄνωτ. τομ. Β' σελ. 208—209.

2) Βλ. σχετικὴν μελέτην περὶ τῆς ἀποσβέσεως ταύτης. τοῦ Ugo Corti. «La Francazione del debito pubblico della Repubblica di Venezia proposta da Gian Francesco Priuli» εἰς «Nuovo Archilio Veneto» τομ. 7ος, μέρος Β'. Βενετία 1894 σελ. 331 κ. ἑ.

3) Βλ. Ἄ. Ἀνδρεάδη ἐνθ' ἄνωτ. τομ. Α' σελ. 65—66.

4) Βλ. Ἄ. Ἀνδρεάδη ἐνθ' ἄνωτ. τομ. Β' σελ. 296 ὅστις ἀναφέρει ὅτι «τοσαύτη δ' ἦτο ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸ μονοπώλιον τοῦτο σημασία, ὥστε ἡ Γαληνοτάτη Πολιτεία ἔθεώρει ὡς Casus Belli τὴν παραβίασιν, κλειστα δ' ἐλάμβανε δραστηκώτατα μέτρα πρὸς περιφρούρησιν αὐτοῦ».

5) Ἐγγραφον ὑπάρχον ἐν τῇ σελ. 10 τοῦ βιβλίου «Philippicus» τῆς Avogaria del Comun.

Τὴν διαχείρισιν τοῦ μονοπωλίου εἶχον κατ' ἀρχὴν οἱ «Salinieri del Mare» ἀποκληθέντες ἀργότερον «Προβλέπται ἐπὶ τοῦ ἵλατος» (Pronveditori al sal), οἵτινες ἀνελάμβανον προσωπικῶς τὴν ἀγορὰν καὶ τὴν πώλησιν τοῦ πολυτίμου τούτου προϊόντος, ὡς καὶ τὴν ἐπίβλεψιν γενικῶς τῆς ἐμπορίας του. Οἱ Βενετοὶ δὲ ἀνελάμβανον οὐχὶ μόνον νὰ προμηθεύσουν τὴν Μητρόπολιν ἀλλὰ καὶ μέγα μέρος τῆς Ἰταλίας, ἀμυνομένου ἐνίοτε καὶ διὰ τῆς βίας ἐναντίον τῶν τυχόν λαθρεμπόρων ἢ συναγωνιστῶν (1). Τοῦτο συνέβη καὶ κατὰ τὸ 1339, ὅποτε ἡ Βενετία ἐκήρυξε τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Βερόνας, ἣτις τῆς εἶχε*διαμφισβητήσει τὸ μονοπώλιον τοῦ πολυτίμου τούτου προϊόντος.

3. **Ἔμμεσοι φόροι.**—Ὁ κυριώτερος τῶν ἀρχαιοτέρων ἐμμέσων φόρων, ὃν συναντῶμεν κατὰ πρῶτον εἰς ἔγγραφον παραχωρήσεως ἀλυκῶν τοῦ 957 (2) εἶναι τὸ «Quintellum» τοῦτέστι τὸ 5 % ἐπὶ τῶν κληρονομιῶν. Ὁ φόρος οὗτος κατεβίβλετο ὑπὲρ τοῦ «Ὀφφικίου τῶν ὑδάτων» πρὸς διατήρησιν καὶ κατασκευὴν νέων ἔργων ἐν τῇ Ἐνετικῇ λιμνοθαλάσῃ (3).

Ἄλλος σπουδαῖος φόρος εἶναι τὸ «μεισιτικόν (messetaria)» (4). Φόρος ἐπὶ τῶν ἀγοραπωλησιῶν, κατ' ἀρχὴν προσδιοριζόμενος εἰς ποσοστὸν ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν καὶ καταβαλλόμενος παρὰ τῶν κατοίκων τοῦ Δογάτου ἀπὸ τὸ Γκράντο μέχρι τὸ Καβιάρτζερε. Ἀργότερον δέ, κατὰ τὸ 1338, ἐπεκτείνεται δι' οἰασθήποτε ἀγοραπωλησίας οἰκιῶν, ἀγρῶν καὶ πλοίων. Κατεβίβλετο παρ' ὄλων τῶν πανταχόθεν ὑπηκόων τῆς Δημοκρατίας τὸ μὲν ἥμισυ παρὰ τοῦ ἀγοραστοῦ, τὸ δὲ ἕτερον ἥμισυ παρὰ τοῦ πωλητοῦ.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν καὶ τοὺς τελωνειακοὺς δασμοὺς, οἵτινες διηροῦντο κυρίως εἰς τρεῖς κατηγορίας: εἰσαγωγῆς, ἐξαγωγῆς καὶ διαμετακομίσεως.

Οἱ ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων ἐμπορευμάτων δασμοί, διαφοροτρόπως ὀνομαζόμενοι (quinto, quadragesimo, ottuagesims) καὶ ὁ ἐκ διαμετακομίσεως προερχόμενος τοιοῦτοι (ripatico, tranritura, anco-taggio κ. ἄ), ὑπελογίζοντο ἐπὶ τῆς ἀξίας.

Κατ' ἀρχὴν ὑπῆρξαν συγκεχυμένοι, ἀργότερον ὅμως μὲ τὴν αὔξησιν τῶν συναλλαγῶν, χωρίζονται ἀναλόγως τῆς προελεύσεώς των. Κατὰ τὸν ἸΓ' αἰῶνα γίνεται διάκρισις μεταξὺ τῶν ἐμπορευμάτων τῶν προερχομένων ἐκ τῆς ξηρᾶς, τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν προοριζομένων διὰ τὴν «Ἀποθήκην τῶν Γερμανῶν» (Fondaco dei Tedeschi). Ἐτέρα διάκρισις ἐγένετο ἐπι-

1) Βλ. C. A. Marin, «Storia civile e politica del commercio de Veneziani»—Βενετία, 1791 τομ. 5ος σελ. 48 καὶ Vettor Sandi, «Storia civile della Repubblica di Venezia dalla sua fondazione sino all'anno 1700»—Βενετία 1755—1756, 6 τόμοι. Τόμ. 4ος. Β' μέρος τοῦ Δ' Κεφ. ἀρθρ. XIII.

2) Βλ. P. Molmenti, ἐνθ' ἄνωτ. τομ. Α' σελ. 254.

3) Βλ. E. Musatti, ἐνθ' ἄνωτ. τομ. Β' σελ. 398.

4) Βλ. E. Musatti, ἐνθ' ἄνωτ. τομ. Β' σελ. 398. Ἄνδρ. Ἀνδρεάδη, ἐνθ' ἄνωτ. τομ. Α' σελ. 68.

σης διὰ τὰ διάφορα εἶδη μεγάλης καταναλώσεως, ὡς τὰ τροφίμα, τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα καὶ τὰς ἐπεξεργασμένας πρώτας ὕλας (1). Τὸ βιβλίον «Bifrons» τῆς Avogaria del Comune (2) ἀναφέρει τὰ σχετικὰ διατάγματα, ἵτινα διακρίνουν τοὺς ἐν λόγῳ δασμούς.

4. Ἐκτακτοὶ πρόσοδοι. — Ἐκτὸς τῶν τακτικῶν, ὑπῆρχον ἐν Βενετίᾳ καὶ ἔκτακτοὶ πρόσοδοι. Τοιαῦται ἦσαν αἱ ἐκ δανείων προερχόμεναι, αἱ ἐκ τοῦ νομισματοκοπέου, αἱ ἐκ τῶν προστίμων καὶ χρηματικῶν ποινῶν ἔνεκα παραβάσεων φορολογικῶν ὡς καὶ ἀστυνομικῶν διατάξεων καὶ αἱ ἐκ τῶν φόρων ἐξασκήσεως ὠρισμένων ἐπαγγελμάτων.

Τὰ δάνεια, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὴν κυριωτέραν πηγὴν ἐκτάκτων προσόδων τῆς Δημοκρατίας, διαιροῦνται εἰς προαιρετικὰ καὶ ἀναγκαστικά (3).

Α'. Τὰ προαιρετικά, ἅτινα εἶναι καὶ τὰ παλαιότερα, συνετελοῦντο δι' ἐκκλήσεως ἀπευθυνομένης εἰς τὰ πατριωτικὰ αἰσθήματα τοῦ λαοῦ. Διὰ ταῦτα, ἐδίδοτο ὡς ἐγγύησις ὑπὲρ τῶν δανειστῶν ἢ δέσμευσις ὠρισμένων ἐσόδων, φόρων ἢ δασμῶν. Τὸ πρῶτον προαιρετικὸν δάνειον περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται μνεία, εἶναι τὸ ἀναφερόμενον παρὰ τοῦ Predelli(4). Εἶναι δάνειον πραγματοποιηθὲν κατὰ τὸ 1164, διὰ τοῦ ὁποίου μερικοὶ Βενετοὶ πατρίκιοι προσφέρουν εἰς τὴν Ἐπικράτειαν 1.500 ἀργυρῆς μάρκας. Τοῦτο ἦτο ἀποσβεστέον ἐντὸς ἑνδεκαετίας διὰ τῆς μεταβιβάσεως εἰς τοὺς δανειστάς μερικῶν φόρων ἐπὶ τῆς δημοτικῆς ἀγορᾶς. Ἀναφέρεται ἐπίσης παρὰ τοῦ Molmenti (5) ἕτερον προαιρετικὸν δάνειον τοῦ 1187 40.000 λιρῶν, γενόμενον λόγῳ τοῦ πολέμου ἐναντίον τῆς Ζαγα.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνος, τὰ προαιρετικὰ δάνεια προσλυμβάνουσι μορφήν καταθέσεων παρὰ τοῖς διαφόροις ἐπιτετραμμένοις εἰς τὴν εἴσπραξιν δασμῶν καὶ φόρων καὶ ἀποκαλοῦνται «καταθέσεις ἐκτὸς τοῦ νομισματοκοπέου» (depositi fuori zecca), πρὸς διάκρισιν τῶν ἐν τῷ νομισματοκοπέῳ, ἄνευ εἰδικῶν ἐγγυήσεων. Αἱ τελευταῖαι ἤρχισαν πραγματο-

1) P. Molmenti ἐνθ' ἄνωτ. τομ. Α' σελ. 255.

2) Ἡ καγκελλαρία τοῦ Κράτους διηρθεῖτο εἰς «Δουκικὴν» καὶ «Βασιλικὴν» τοιαύτην. Εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Δουκικῆς καγκελλαρίας ἐφυλάσσοντο οἱ παλαιοὶ νόμοι εἰς τόμους, οἵτινες ἐλάμβανον διαφόρους ἐπωνομασίας. Οἱ νόμοι τοῦ Ἄνωτάτου Συμβουλίου, τὰ διατάγματα τῆς Συγκλήτου καὶ τὰ τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα ἐφυλάσσοντο παρὰ τῆ Avogaria del Comune. Οἱ τίτλοι τῶν τόμων αὐτῶν ἦσαν διάφοροι: Bifrons, Cerberus, Magnus, Neptunus κ. ἄ. Ἄλλοι ὑποδεικνύοντο μὲ γράμματα Α. Β. C. D. E. κλπ.

3) Βλ. σχετικῶς μὲ τὰ δάνεια τῆς Βενετίας τὴν ἐκθεσιν τῆς «Βασιλικῆς ἐπιτροπῆς διὰ τὴν παρουσίαν τῶν οικονομικῶν ἐγγράφων τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας» εἰς «Nuovo Archivio Veneto» τομ. 14ος σελ. 371 κλπ. — Rice Predelli, «Nota sui prestiti pubblici dei Veneziani» εἰς «Archivio Veneto» τομ. 36ος, σελ. 74 κ. ἐκ. — «Bilanci generali dal 1736 al 1755» τομ. 1ος & Cl. XXXIII κ. ἐξ. — Ugo Corti, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 331 κ. ἐξ.

4) Βλ. Predelli ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 74.

5) Βλ. Molmenti ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 256.

ποιούμεναι κατόπιν Διατάγματος τοῦ Μεγάλου Συμβουλίου, τῆς 11ης Ἀπριλίου 1538, διὰ τοῦ ὁποίου ἐγνωστοποιεῖτο εἰς τοὺς πολίτας ὅτι τὸ Ταμεῖον τοῦ Νομισματοκοπείου, ἐλάμβανεν εισφορὰς παρ' οἰουδήποτε ὅστις ἤθελε καταθέσει ὠρισμένον ποσὸν ἐντὸς τεταγμένου χρονικοῦ διαστήματος. Εἰς τὸν δανειστὴν ἢ Δημοκρατίᾳ ἠγγυᾶτο :

α') τὴν πληρωμὴν ὠρισμένης ἰσοβίου προσόδου, ὅποτε τὰ δάνεια ἐκαλοῦντο «ισόβια». Ἐνίοτε ταῦτα ἐξωφλοῦντο βραχυπροθέσμως διὰ κληρώσεων, ὅποτε ἐκαλοῦντο «πρόσκαιρα».

β') τὴν πληρωμὴν τόκων δι' ὠρισγέγονον χρονικὸν διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖον θὰ ἀπεσβένετο καὶ τὸ δάνειον, ὅποτε ἐκαλοῦντο «δάνεια τακτῆς λήξεως» (a tempo).

γ') τὴν πληρωμὴν ὠρισμένης παγίας προσόδου, ὅποτε ἐκαλοῦντο «κληρονομικά» (ad haeredes).

Β'. Τὰ ἀναγκαστικὰ δάνεια, ὑπῆρξαν μία ἀνεξάντλητος πηρὴ τροφοδοτήσεως τῶν δημοσίων ταμείων, κυρίως διὰ πολεμικοὺς σκοπούς. Πιθανολογεῖται (1) ὅτι τούτων ἐγένετο ἕναρξὶς ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος. Ταῦτα ἀπαντῶμεν τὸ πρῶτον εἰς τὸ Διάταγμα τοῦ Δόγη Μιχαὴλ Β', διὰ τοῦ ὁποίου ὑπεχρεοῦντο ὅλοι οἱ πολῖται νὰ πληρώσουν 1 % ἐπὶ τῆς καθαρῆς περιουσίας αὐτῶν πρὸς ἐξοπλισμὸν 120 πλοίων, ἀνυγκαίων διὰ τὸν πόλεμον ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Ἐμμανουὴλ Κομνηνοῦ. Ὁ Λῆμος ἐξησφάλιζε τὴν πληρωμὴν ἐτησίου τόκου 4 %. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνος, μὴ δυναμένη ἡ Ἐπικράτεια νὰ ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην, καθόσον πολλάκις ἐκαθυστέρει ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν τὴν πληρωμὴν τόκων, ἀποφασίζει τὸν συμψηφισμὸν τῶν παλαιῶν δανείων.

Τὰ δάνεια, ἀποκληθέντα «monti», κατατάσσονται τοιοῦτοτρόπως εἰς διαφόρους κατηγορίας, ἦτοι Monte vecchio, Monte nuovo, monte nuovissimo καὶ Monte di sussidio.

α') Τὸ Monte vecchio περιελάμβανε πιθανὸν τὰ ἀπὸ τοῦ 1171 καὶ μέχρι τοῦ 1382 δάνεια, ὅποτε ἐσταθεροποιήθησαν οἱ τόκοι. Τὸ Monte τοῦτο ἀπεσβέσθη ποικιλοτρόπως μέχρι τοῦ 1620 (2).

β') Τὸ Monte nuovo ἐδημιουργήθη ἐξ ἀφορμῆς τοῦ πολέμου ἐναντίον τῆς Φερράρα, διὰ Διατάγματος τοῦ Μεγάλου Συμβουλίου, τῆς 23ης Ἀπριλίου 1482 καὶ κατεβάλλετο κατ' ἀρχὴν τόκος 5 %. Τῷ 1518 ὤφειλοντο 10.000.000 δουκάτα καὶ 8 ἔτη καθυστερημένων τόκων. Ἡ Σύγκλητος ἀπεφάσισε διὰ διατάγματος τῆς 25ης Φεβρουαρίου 1519 τὴν ἐξόφλησίν του, ἣτις ἐπραγματοποιήθη, ὡς πιθανολογεῖται κατὰ τὸ 1551 (3).

1) Ἀκριβεῖς ἐπίσημοι πληροφορίαι περὶ τῶν πρώτων ὑποχρεωτικῶν δανείων ἔλλείπουν. Εἶναι τοὔτεστιν ἀδύνατον νὰ καθορισθοῦν ἀκριβεῖς ἡμερομηνίαι περὶ τῆς ἐκδόσεως τῶν πρώτων τοιούτων.

2) Predelli ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 78 κ. ἐξ.

3) U. Corti ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 333.

γ') Το *Monte nuovo* συνεστήθη διὰ Διατάγματος τῆς 2ας Αὐγούστου 1509, πρὸς κάλυψιν πολεμικῶν ἀναγκῶν. Ἡ ἀπόσβεσις του, ἀποφασισθεῖσα τῷ 1530, δὲν εἶχε πραγματοποιηθῆ εἰ μὴ τῷ 1596.

δ') Το *Monte di sussidio* συσταθὲν τῷ 1525 ἠκολούθησε τὴν τύχην τοῦ προηγουμένου.

Διὰ τὰ ὑποχρεωτικὰ δάνεια, ἡ Ἐπικράτεια ὑποχρεοῦται συχνάκις νὰ πληρώσῃ πιτόκια ἀρκούντως ὑψηλά, ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς, κυμαινόμενα μεταξὺ 5 ἕως 20 %. Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι κατὰ τῷ 1352, διὰ τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Γενούης, ἔφθασε νὰ πληρώσῃ καὶ 38 % (').

Κατὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν χρόνων, πολλάκις διεκόπτετο ἡ πληρωμὴ τῶν τόκων. Ἐπραγματοποιεῖτο δὲ ἡ μείωσις τοῦ ἐπιτοκίου, μετατροπὴ τῶν δανείων καὶ ἐξόφλησις αὐτῶν. Ἰδιαιτέρας μνείας χρήζει ἡ ἐξόφλησις, ἣτις ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τοῦ Gian Francesco Plinli, μεγάλου ἐνετοῦ τραπεζίτου. Βάσει τοῦ σχεδίου του, ἡ Σύγκλητος ἀπεφάσισε τὴν 26ην Ἰουνίου 1577 τὴν ἐξόφλησιν τῶν διαφόρων *Monti*, ἣτις ἐπραγματοποιήθη εἰς μίαν μόνην ἑπταετίαν (').

Ἐνετικὴ δημοσιονομικὴ ὁργάνωσις.—Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν διαφορῶν προσόδων καὶ τῶν πηγῶν αὐτῶν, ἀκολουθεῖ ἡ ἔρευνα τῶν κυριωτέρων θεσμῶν τῆς Ἐνετικῆς δημοσιονομικῆς ὁργανώσεως.

Κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους, δὲν ὑπῆρχε σαφὴς οἰκονομικὴ ὁργάνωσις εἰσπράξεως τῶν διαφορῶν φόρων καὶ δασμῶν. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι ἡ διαχείρισις τῶν δημοσίων προσόδων ὡς καὶ ἡ σχετικὴ φορολογικὴ καὶ δασμολογικὴ νομοθεσία ἀνελαμβάνετο παρὰ τῶν διαφορῶν ταμιῶν (*Camerlenchi* ἢ *Cemerarii di Comun*), παρὰ τῶν *Gastaldi* καὶ τῶν *Missi de palatio*. Ἀργότερον ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ φορολογικοῦ συστήματος οἱ οικονομικοὶ Ἐφοροὶ εἰδικεύονται ἀναλόγως τῆς προελεύσεως τῶν ἐσόδων καὶ οὕτω παρουσιάζεται ἀνάγκη νέων θεσμῶν. Κατὰ τὸ 1256 ἐγκαθιδρύεται ὁ θεσμὸς τῶν τριῶν προβλεπτῶν τοῦ δήμου «*Pronveditori del comun*», οἵτινες ἐλέγχουν τὰς συναλλαγὰς τοῦ διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης διεξαγομένου ἐμπορίου. Εἰς τοὺς ἰδίους ἀναιίθεται ἀργότερον ἡ σύνταξις διαταγμάτων ἀφορώντων τὴν ρύθμισιν τῶν διαφορῶν ζητημάτων τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας. Ὡσαύτως ἐξ αὐτῶν ἐξαρτᾶται τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία τοῦ ἐρίου, τῆς μετᾶξης ὡς καὶ τῶν διαφορῶν ἐπαγγελμάτων τῶν ἐχόντων σχέσιν μετὰ τῶν προϊόντων τούτων, ὡς τῶν πιλοποιῶν, χαρτοποιῶν, βιβλιοποιῶν, βαφέων κλπ.

Εἰς τὸ βιβλίον «*Rifrons*» τῆς «*Avogaria del comune*» ἀναφέρεται ὅτι κατὰ τῷ 1259 ἐδημιουργήθη τὸ *Magistato del visdomini alla ter-*

1) U. Corti ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 335.

2) Εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν μελέτην τοῦ U. Corti, δίδεται ἐκτενῶς τὸ σχέδιον ἀποσβέσεως τῶν διαφορῶν δανείων παρουσιασθὲν παρὰ τοῦ Plinli εἰς τὴν Σύγκλητον.

narìa. Οἱ Visdomini ἀνελάμβανον τὴν φεβρολογίαν τοῦ ἔλαιου, τῆς ξυλείας καὶ τῶν λιπῶν. Ἀργότερον τὸ Magistrato τοῦτο διαιρεῖται εἰς visdomini alla ternaria vecchia, οὔτινες εἶχον τὴν ἐπίβλεψιν καὶ δασμολογίαν τῶν ἐκ τῆς ξηραῦς προερχομένων ἐμπορευμάτων καὶ εἰς visdomini alla ternaria nuova, διὰ τὰ ἐκ θαλάσσης προερχόμενα τοιαῦτα.

Τὸ 1268 δημιουργεῖται εἰς Βενετίαν εἰδικὴ ἐπιτροπὴ ἐπιβλέπουσα τὰς συναλλαγὰς μετὰ τῆς Ἀποθήκης τῶν Γερμανῶν (visdomini al fondaco del Tedeschi). Αἱ συναλλαγαὶ μεταξὺ Γερμανίας καὶ Βενετίας ὑπῆρξαν πάντοτε σημαντικαὶ καὶ ηὔξάνοντο σὺν τῷ χρόνῳ, οὔτως ὥστε ἐγεννήθη ἡ ἀνάγκη δημιουργίας εἰδικῆς ἀποθήκης διὰ τοὺς Γερμανούς, ὅπου ἐναποθηκεύοντο τόσον τὰ ἐμπορεύματα τὰ προερχόμενα ἐκ Γερμανίας, ὅσον καὶ τὰ πλούσια ἀνατολικά προϊόντα, τῶν ὁποίων ἐξ ἄλλου ἡ Βενετία ἦτο ὁ κυριώτερος εἰσαγωγεὺς.

Ἡ Ἑνετικὴ Κυβέρνησις ἂν καὶ πορεχώρει ἰδίαν ἀποθήκην εἰς τοὺς Γερμανούς, διώριζεν ἐν τούτοις Ἑνετοὺς ὑπαλλήλους, ἐπιφορτισμένους μὲ τὸν ἔλεγχον τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων ἐκ τῆς ἀποθήκης ἐμπορευμάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων οὗτοι ἐλάμβανον εἰδικοὺς δασμούς (*).

Ἡ Βενετία, ἔνεκα κυρίως, τῆς ναυτικῆς τῆς ἰδιότητος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀδιαφορήσῃ διὰ τὰ ζητήματα ἅτινα παρουσιάζοντο καθημερινῶς εἰς τὰ πολυύριθμα πλοῖα τῆς. Καθ' ὅλον τὸν μακροχρόνιον ροῦν τῆς ἱστορίας τῆς, προσελίθησεν, οὐχὶ μόνον νὰ προστατεύσῃ τὸ ἐμπόριόν τῆς μετὰ τῶν πολυαριθμῶν Ἀνατολικῶν Κτήσεων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῶν θαλασσῶν δι' ὄλων τῶν μέσων καὶ δὴ ἐπὶ τῆς Ἀδριατικῆς, ἀδιαφοροῦσα συχνάκις διὰ τὰ συμφέροντα τρίτων.

Τῷ 1271, πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῶν δικαιωμάτων τούτων ἐπὶ τῆς Ἀδριατικῆς, οὐχὶ μόνον de jure ἀλλὰ καὶ de facto ἐγκαθιδρύει τὸ «Ὀφφίκιον τοῦ Καπετανάτου τοῦ Κόλπου» (Capitanato del Golfo). Ὁ κατέχων τὸ ἀξίωμα τοῦτο, εἶχεν ὡς κύριον καθῆκον τὴν πανταχόθεν ἐπὶ τοῦ κόλπου ἄμυναν καὶ προφύλαξιν τῶν ἐνετικῶν συμφερόντων. Οὕτω, ἀπηγορεύετο ἡ τήρησις ἐν τῷ κόλπῳ ὑπὸ ξένων δυνάμεων πολεμικῶν πλοίων ἢ ἡ διάβασις αὐτοῦ δι' οἰονδήποτε λόγον ἀκόμη καὶ ἐμπορικὸν ἄνευ εἰδικῆς ἀδείας τῆς Ἐπικρατείας. Τὰ ξένα Κράτη ὑπεχρεοῦντο νὰ μεταχειρίζωνται ἐνετικὰ πλοῖα διὰ πᾶσιν διαβάσειν τοῦ κόλπου. Κατὰ τὸ 1273, ψηφίζεται Διάταγμα διὰ τοῦ ὁποίου «πάντες οἱ πραγματοποιοῦντες πλοῦν μεταξὺ τῶν στομιῶν τοῦ Πάδου καὶ τοῦ Φάνου, ὑπεχρεοῦντο εἰς τὴν πληρωμὴν φόρου (Gabella) καὶ εἰς τὴν ἐκφόρτισιν τῶν ἐμπορευμάτων των εἰς Βενετίαν» (*).

1) Τὰ διατάγματα τὰ ἀφορῶντα τὴν ἰδρυσιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς Ἀποθήκης τῶν Γερμανῶν, περιλαμβάνονται εἰς τὸν προαναφερθέντα τόμον Befrons, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς τόμους Cerberus καὶ Magnus τῆς Avogaria del comun.

2) Cappelletti, ἐνθ' ἄνωτ. Τομ. II. σελ. 394.

Τὸ 1287 τὸ Μέγα Συμβούλιον ἀναθέτει τὴν διεύθυνσιν τοῦ παλαιοῦ τελωνείου, ὄπερ, ὡς εἶδομεν, ὠνομάζετο «*Entrata di terra*», εἰς τοὺς «*Ἀξιωματικούς τῶν τριῶν πινάκων τῶν ἐσόδων*» (*Ufficiali allè tre tavole d'introite*), οἵτινες ἔλαβον τὸν τίτλον τοῦτον ἐκ τῆς κατωτάξεως τῶν ἐμπορευμάτων εἰς τρεῖς πίνακας περιλαμβάνοντας 1) τὰ χονδρὰ ὑφάσματα, 2) τὰ ὑπόλοιπα διάφορα ὑφάσματα καὶ 3) τὸν σίδηρον. Ὁ τίτλος οὗτος ἤλλαξε κατὰ τὸ 1400, ὅποτε ὠνομάζοντο «*Visdomini all' entrata di terra*». Ὁ ἐν λόγῳ θεσμὸς διήρκησε μέχρι τῆς πρῶσεως τῆς Δημοκρατίας.

Τὰ ἐκ θαλάσσης εἰσαγόμενα ἐμπορεύματα ἐδασμολογοῦντο παρὰ τοῦ τελωνείου τῆς θαλάσσης, τὸ Καταστατικὸν τοῦ ὁποίου, ἂν καὶ τελικῶς καταρτισθὲν κατὰ τὸ 1409, ὑπῆρχεν ἀπὸ τοῦ 1195 ἴσως καὶ ἐνωρίτερον. Οἱ ὑπάλληλοι ἐπωνομάσθησαν διυδοχικῶς *Visdomini da mare, ufficiali della tavola del mare, visdomini alla dogana di mare*. Οὗτοι εἰσέπραττοὺς τελωνειακοὺς δασμοὺς εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς, ἐνέγραφον εἰς εἰδικὰ βιβλία τὰ ἐξερχόμενα ἐμπορεύματα καὶ τὰ ὄνομα τῶν ἐξαγωγέων, ἐτιμῶρουν τοὺς ὑπαιτίους δόλου κλπ. (1).

Κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ἐδημιουργήθη ἐπίσης ὁ θεσμὸς τῶν «*Visdomini alla messetaria*», οἵτινες εἶχον ὡς κύριον σκοπὸν τὴν ἐπίβλεψιν καὶ παρακολούθησιν τῶν μεσιτικῶν συναλλαγῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἰσεπραττέτο εἰδικὸς φόρος ἀποκληθεὶς «*messetaria*». Τὸ 1568 ὅμως ἡ εἰσπραξις τοῦ φόρου τούτου ἀνετέθη εἰς τοὺς «*visdomini dell'entrata di terra*».

Ἀνευρίσκομεν τοὺς πρώτους πίνακας ὑπὸ μορφήν προϋπολογισμοῦ μόνον κατὰ τὰ μέσα τοῦ XIV αἰῶνος (*). Οὗτοι ἔχουν ὡς σκοπὸν τὴν ἀπλὴν παραβολὴν τῶν ἐσόδων μετὰ τῶν ἐξόδων, πρὸς πρόβλεψιν τοῦ ἀναγκαίου ποσοῦ καὶ κάλυψιν τοῦ ἐνδεχομένου ἐλλείμματος. Μία ἐπιτροπὴ ἀποκληθεῖσα «*πέντε σοφοὶ*» (*cinque savii*) καὶ συσταθεῖσα τῷ 1342 καὶ 1344, εἶχεν ὡς σκοπὸν τὸν ἔλεγχον τῶν λογαριασμῶν, τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἐξόδων καὶ τὴν πληρωμὴν τῶν δαπανῶν.

Τῷ 1433 βελτιοῦται ἡ ὀργάνωσις τοῦ φορολογικοῦ συστήματος διὰ τῆς συστάσεως ἑνὸς νέου θεσμοῦ, ὅστις εἶχεν ὡς σκοπὸν τὴν διοίκησιν τῶν προσόδων τοῦ Κράτους. Οἱ Διοικηταὶ τῶν Ἐσόδων (*Governatori delle entrate*), τρεῖς τὸν ἀριθμὸν, ἐμελέτουν προτάσεις πρὸς αὔξησιν τῶν ἐσόδων καὶ μείωσιν τῶν ἐξόδων. Ἐξ αὐτῶν πάλιν ἐξηρτῶντο τὰ διάφορα ὄφφικια εἰσπράξεων καὶ δὴ οἱ ὄφφικιοῦχοι τῶν κρεουπλείων (*heccherie*), τοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ οἴνου, τῆς νέας δικαιοσύνης (*giustizia nuova*) (†) τῆς Ternaria κλπ. Τὰ εἰσπραττόμενα ποσὰ παρεδί-

1) Cappelletti, ἐνθ' ἄνωτ. τομ. 3ος, σελ. 66—68.

2) Ceccheti: Appunti sulle finanze antiche della Repubblica Veneta—Archivio Veneto T. XXXV σελ. 50 κ. ἔ. τ. XXXVI σελ. 72 κ. ἔξ. Ἐπίσης P. Molmenti, ἐνθ' ἄνωτ. τομ. 1ος, σελ. 260.

3) Τὸ Ὄφφικιον τῆς *Giustizia nuova* (Νέας δικαιοσύνης) εἶχεν ὡς κύριον σκοπὸν τὸν ἔλεγχον τῆς εἰσπράξεως τῶν κανονικῶν φόρων ἐπὶ τῶν ταβερνῶν καὶ ἐστιατορίων.

δοντο εἰς τοὺς ταμίαις τοῦ Δήμου (*camerlenghi del comuu*). Οἱ Διοικηταὶ τῶν ἑσόδων εἶχον ἐπὶ πλέον δικαιοδοσίαν ἐλέγχου ἐπὶ τῶν λογιστικῶν βιβλίων τῶν εἰσπράξεων τῶν διαφόρων ὀφφικιούχων.

Ἐπιβληθείσης τὴν 25-6-1453 τῆς δεκάτης ἐπὶ τῶν ἐνοικίων οἰκιῶν, μύλων καὶ ἄλλων ἀκινήτων τῶν ἰδιωτῶν, τόσον εἰς τὸ Δογαῖον ὅσον καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ Σύγκλητος, διὰ διατάγματος, ἐγκαθιδρύει δεκαμελῆ ἐπιτροπὴν, κλιουμένην «*Kollégion τῶν 10 σοφῶν ἐπὶ τῆς δεκάτης*» (*Collegio dei dieci savi sopra le decime*) (1). Ὁ καθορισμὸς τῆς δεκάτης ἐγένετο παρὰ πέντε εὐγενῶν, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων ηὐξήθη μετέπειτα εἰς δέκα.

Ὡς ἐλεγκτικὰ ὄργανα, ἀνευρίσκομεν κατὰ τὸν 15ον, 16ον αἰῶνα α') τὴν ἐλεγκτικὴν ἐπιτροπὴν τῶν Προβλεπτῶν ἐπὶ τῶν ταμιῶν τῆς ξηρᾶς (*proveditori sopra le camere di terra ferma*) (1449), ἣς ἐλέγχει τὰ ἑσοδα τὰ προερχόμενα ἐκ τῶν διαφόρων ταμείων τῶν ἐνετικῶν κτήσεων. Εἰς ἐκ τῶν προβλεπτῶν, ἐπεσκέπτετο μηνιαίως τὰ διάφορα ταμεῖα πρὸς προσωπικὸν μετὰ τῶν διαφόρων ταμιῶν ἔλεγχον τῶν βιβλίων καὶ λογαριασμῶν, β') τὸ (*magistrato sopra gli conti*) συσταθὲν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Συμβουλίου διὰ ψηφίσματος τοῦ 1474. Ὀφφίκιον ἐπὶ τῶν λογαριασμῶν, ὄπερ ἐξήλεγε κυρίως τοὺς λογαρισμοὺς τῶν Δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ τὸ «*magistrato sopra de ragioni degli uffici*», συσταθὲν κατὰ τῷ 1481 ὀφφίκιον παρόμοιον τοῦ προηγουμένου, καὶ ὄπερ ἐξήλεγεν εἰδικῶς τοὺς λογαριασμοὺς τῆς *Avogaria del comun*, τῶν ὀφφικίων ἐπὶ τῆς χορτονομῆς, τοῦ ἄλατος, τοῦ *Ναυστάθμου* κλπ. Τὰ δύο ταῦτα ὄργανα, ἀργότερον (1491) ἔχουσιν ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν των πάντα τὰ διάφορα ὀφφίκια, αἵνα διαχειρίζονται δημόσια χρήματα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν διαφόρων *Δανείων*, τὸ Ταμεῖον δανείων (*Camera degli imprestidi*) ἀνελάμβανε κατ' ἀρχὴν τὸν διακανοσμὸν, τὴν ἐγγραφὴν καὶ τὴν πληρωμὴν τῶν τόκων τούτων. Πρὸ δὲ τοῦ 15ου αἰῶνος, διὰ μᾶς φρονίμου δημοσιονομικῆς πολιτικῆς πολιτικῆς, ἡ ἀπόσβεσις τῶν δανείων ἐγένετο κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀποφεύγηται ἡ ὑπερβολικὴ φρολογία τῶν πολιτῶν. Οὕτω ἕκαστον ἐνεργητικὸν ὑπόλοιπον διετίθετο πρὸς ἀπόσβεσιν τῶν δανείων καὶ πρὸς πληρωμὴν τῶν τόκων. Κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, αὐξανόμενων τῶν πολεμικῶν ἀναγκῶν, αὐξάνουν, ὡς εἶδομεν, καὶ τὰ δάνεια καὶ τὰ διάφορα ἐπιτόκια. Τῷ 1517, πρὸς ἐπίβλεψιν τῆς ὑπηρεσίας δανείων, διορίζονται τρεῖς Προβλέπται ἐπὶ τῶν «*Mouti vecchio, nuovo e nuovissimo*». Κατὰ δὲ τῷ 1525 συνιστᾶται καὶ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ. ἣτι· ἐπιβλέπει εἰς τὴν διαχείρισιν τοῦ χρηματοκοκείου. Αὐξανόμενης τῆς σπουδαιότητος τῶν ἀργυραμοιβῶν, ὁ ἔλεγχος τῶν διαφόρων τραπεζῶν ἀνατίθεται τέλος εἰς τοὺς Προβλέπτας ἐπὶ τῶν τραπεζῶν (*prove-*

1) Chr. Tentori: Saggio sulla storia civile, politica, ecclesiastica ecc. della Repubblica di Venezia 12 τόμοι Βενετία 1784-1790, том. VI σελ.

ditori sopra i banchi) (1524) καὶ οὐχί, ὡς ἀρχικῶς, εἰς τοὺς Συμβούλους τῶν ἐμπόρων (consoli de mercanti). Οἱ προβλέπται ἐρρῶθμιζον τὰς διαφοράς, ἐφήρμοζον τοὺς σχετικούς πρὸς τὸ ἐπάγγελμα νόμους καὶ ἐτιμῶρουν τοὺς παραβάτας.

Ἐκ τῆς μελέτης τοῦ ἐνετικοῦ μεσαιωνικοῦ φορολογικοῦ συστήματος καὶ ὀργανώσεως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ φόροι οἱ ἐπιβαλλόμενοι εἰς τὴν Βενετίαν, συγκρινόμενοι μετὰ τῶν διαφόρων Κτήσεων τῆς Γαληνοτάτης, οὔτε πολυάριθμοι καὶ οὔτε καταπιεστικοί, κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦλάχιστον ἐμφανίζονται. Αἱ Ἀρχαὶ δὲ προσέτρεχον εἰς τὴν δημιουργίαν νέων φόρων, μόνον ἐν περιπτώσει σημαντικῶν δαπανῶν, κυρίως δὲ πολεμικῶν.

Ἡ ἄκρα συντηρητικότης ὅμως, ἣτις χαρακτηρίζει τοὺς ἰθύνοντας τὴν Δημοκρατίαν, ἢ ἔλλειπής ὀργάνωσις τῆς εἰσπράξεως τῶν δημοσίων ἐσόδων, ἢ ἔλλειψις ἐπίσης προϋπολογισμοῦ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος ὑπεχρέωνον τὴν ἐπιβολὴν φόρων ἢ τὴν διατήρησιν πεπαλαιωμένων μέτρων καὶ ἀρχῶν αἵτινες εἶχον συχνάκις ἐπιβλαβεῖς συνεπειάς ἐπὶ τῆς βιοουχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου. Αἱ τοιαῦται ἐν τούτοις περιπτώσεις, εἶναι σχετικῶς ὀλιγάριθμοι. Ἡ ἐπιμελὴς διοικήσις τῶν δημοσίων οικονομικῶν συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς εὐημερίας τῆς πόλεως ταύτης, ἣτις ἠδυνήθη, κατὰ τὸ διάστημα τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων, νὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μεσογειακῆς λεκάνης καὶ νὰ συγκαταλεχθῇ μεταξὺ τῶν μεγάλων μεσαιωνικῶν δυνάμεων.

Βιβλιογραφία

Ἐκτὸς τῆς παρατιθεμένης ἐν τῷ κειμένῳ βιβλιογραφίας ἀνοφέρομε ἐπίσης :

Ἐν *Nuovo Archivio Veneto* :

- 1.—T. V. Carlo Ghidiglia : Il Banco Giro di Venezia.
- 2.—T. XV Carlo Cipolla : Trattati commerciali e politici del secolo XII.
- 3.—T. IV Giovanni Monticolo : Ufficio della Giustizia vecchia a Venezia dalle origini al 1300.
- 4.—T. XXXII R. Cessi : L'Officium de navigantibus e i sistemi della politica commerciale veneta nel secolo XIV.

Billanci Generali dal 1736 al 1755 pubblicati della R. Commissione per la pubblicazione dei documenti finanziari dalla Repubblica Venezia.— Ed. Vicentini, 1903—1912. 3 Vol.

Fabbio Besta : Lezioni di Contabilità di Stato— Libro I. Cap. III.

Luzzato : I prestiti della Repubblica di Venezia—Padova, 1929.

Cessi : Prestiti pubblici e imposte nell'antica Repubblica di Venezia (nel vol. in onore di G. Prato) Torino, 1930.

G. Arias : Il sistema della costituzione economica e sociale nell'età dei Comuni.—Torino, 1905.

R. Heynen : Zur Entstehung des Kapitalismus in Venedig Stuttgart—Berlin, 1905.

- H. S i m o n s f e l d : Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig und die deutsch-venetianischen Handelsbeziehungen.—Stuttgart, 1887.
- B r u n o D u d a n : Il Dominio veneziano di Levante.—Bologna, 1938.
- S. R o m a n i n : Storia documentata di Venezia.—Venezia, 1925.
- E. M u s a t t i : Storia di un lembo di terra ossia Venezia ed i Veneziani.—Padova, 1886.
- A. B a t t i s t e l l a : La Repubblica di Venezia ne'suoi undici secoli di storia.—Venezia, 1921.
- B. M a u n i e r : L'origine et la fonction économique des villes.—Paris 1910.
- W. H e y d : Histoire de commerce du Levant au Moyen âge (Trad. Furcy Raynaud) 2 vol., Leipzig 1885—1886 (réimpression 1925).
- A. S c h a u b e : Storia del commercio dei popoli latini nel Mediterraneo.—Torino, Ed. Utet, 1915.
- P. S i l v a : Il Mediterraneo dall'unità di Roma all'unità d'Italia—Milano, 1933
- W. S o m b a r t : Der moderne Kapitalismus.—Leipzig, 1914—1927.
- G. Y v e r : Le commerce et les marchands dans l'Italia méridionale au XIIIe et au XIVE siècle.—Paris, 1903.
- J. M. T h o m p s o n : An economic and social history of the Middle Ages.—New York—London. 1928—1931, 2 vol.
- M. K n i g h t : Histoire économique de l'Europe jusqu'à la fin du Moyen Age (Trad. Française) Paris, 1930.
- D o r e n : Storia economica dell'Italia nel Medio Evo. (Trad. Italiana) 1937.
- M a n f r o n i : Storia dalla Marina Italiana. — Livorno, 1899, 1902.— Roma, 1897, 3 vol.